

Nacka Tingsrätt
Mark- och miljödomstolen

ANGÅENDE NATURVÅRDSVERKETS ANSÖKAN OM TILLSTÅND TILL UTRIVNING AV DEL AV VATTENANLÄGGNING M.M. I JÄRLEÅN VID JÄRLE KVARN, NORA KOMMUN. MÅL M 1785-20

Det välstånd som Sverige åtnjuter idag är byggt på generationer av människors hårda arbete med bergsbruket. Den industrialisering som från 1800-talets andra hälft gjorde Sverige till ett av världens rikaste länder har sina rötter i Bergslagens skogar och vattendrag.

Landets geografiska och socialhistoriska förhållanden har bidragit till Sveriges egenart. De självägande bergsmän som varit kännetecknande för Noraskogs och Linde bergslag är en viktig del i denna historia.

Järnet var i många århundradens Sveriges främsta exportartikel och värn mot yttre makter. Redan i 1280-talet England användes begreppet osmund för ett stycke svenskt järn. Noraskogs bergslag, där Järlefallsdammen ligger, är ett av de områden där bergshanteringen i Sverige tidigast etablerades.

Bergsbruket har format Bergslagen med dess natur under snart 1000 år. Närmare 800 bergshistoriska lämningar är kända bara i Noraskog. Idag är få av dem pedagogiskt bra och enkelt tillgängliga för allmänheten. Järlefallsdammen är en av just dessa fåtaliga platser.

SAMMANFATTNING

Örebro läns museum yrkar i första hand att Mark- och miljödomstolen avslår ansökan. Grunderna för yrkandet är att

- Syftet med naturreservatet när det bildades 1976 var uttryckligen att värna såväl natur- som kulturvärdena. I beslutet om naturreservat 1976 står att "Järlefallsdammen med den gamla landsvägsbron skall behållas i befintligt skick." Sökanden har inte visat att fördelarna med utrivning uppväger nackdelarna.
- I MKB:n hävdas inte att kulturvärdena är större än naturvärdena. Argumentationen är istället att även om skadan är stor på kulturmiljön ger de planerade åtgärderna god

möjlighet till fortsatt förståelse av de historiska verksamheterna. Funktionen kan tas bort om de fysiska konstruktionerna behålls och andra element flyttas. Läns museets bedömning är den rakt motsatta. Om dammen rivs försvinner det centrala värdet och den pedagogiska komponenten i berättelsen - närhet till det dämnda och tämjda vattnet var den avgörande lokalisering faktorn för placeringen av alla hyttor och hamrar. Det är inte bevarandet av den fysiska dammkonstruktionen i Järlefallsdammen som är det primära ur kulturmiljösynpunkt. Det finns gott om övergivna dammvallar från hyttepoken. Syftet med att bevara dammkonstruktionen här är att dammen ska fortsätta fylla sin funktion att dämna vatten att utvinna kraft ur.

- Ur läns museets synvinkel vore det bästa att tillfoga en årsring till i berättelsen om platsen Järlefallsdammen, men utan att åsamka onödig skada de befintliga årsringarna. Samexistens mellan kulturmiljö och naturmiljö, men även småskalig elproduktion, borde vara möjlig och är attraktiv. Det kräver dock en ägare som vill följa reservatsföreskrifternas till såväl bokstav som anda.
- Om Naturvårdsverket inte vill eller klarar av att leva upp till reservatsföreskrifterna bör annan lämplig ägare utses av domstolen och möjligheten att använda andra skyddsinstrument undersökas. Först därefter bör tillåtlighet åter prövas.

Örebro läns museum yrkar i andra hand att Mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan. Grund för yrkandet är att:

- Ansökan saknar delar som skulle göra det möjligt för domstolen att pröva målet. Den till ansökan bifogade MKB:n innehåller så pass omfattande brister att den inte kan anses uppfylla de krav som framgår av 6 kap. Miljöbalken. Konsult som utfört miljökonsekvensbeskrivningen har varken haft nödvändiga kulturhistoriska kunskaper eller ambitionen att samla och neutralt hantera och värdera olika typer av företeelser och perspektiv på det sätt som krävs. Miljökonsekvensbeskrivningen är undermålig och tendentiös vad gäller kulturmiljön i allmänhet och fornlämningar i synnerhet.

SAKEN

Naturvårdsverket har sökt Mark- och miljödomstolens tillstånd, enligt 11 kap. 13 § miljöbalken till utrivning av del av vattenanläggning i Järlefallsdammen. Ansökan omfattar tillstånd till att riva ut stora delar av dammen m.m. Vidare yrkar Naturvårdsverket också på att domstolen godkänner den till ansökan bifogade miljökonsekvensbeskrivningen (MKB).

Stiftelsen Örebro läns museum har getts möjlighet att lämna synpunkter i ärendet.

HYTTPLATSEN – DAMM OCH MASUGN

En hyttplats har bestått av ett flertal anläggningar, inte minst en damm och en masugn. Avgörande för placeringen av masugnar, för tillverkningen av järn, koppar och silver ur bergmalmer, var innan elektrifieringen den direkta tillgången till vattenkraft. Masugnarna placerades invid ett vattendrag som dämades genom att en eller flera dammar anlades. Syftet var att garantera tillgång till vattenkraft under hela blåsningsen av ugnen. Vattnet leddes i rännor till ett vattenhjul, som drev bälgarna, som pumpade in syre i masugnen. Att smälta bergmalm kräver mycket höga temperaturer.

Bergsbruket behövde vidare självklart tillgång till malm. Lokaliserande och begränsande faktor nummer tre var dock träkolet. I de områden som blev bergslag fanns tillgång till rinnande vatten, malm och skog. Bergsbruket kom att forma landskapet i Bergslagen genom många hundra år.

Järlefallsdammens ålder

Mycket talar för att en damm har legat i detta område sedan medeltiden. Nedanför ligger fornlämning RAÅ 91 i fornminnesregistret, det hytt- och hammarområde som en damm betjänat. På platser som nyttjats under lång tid för olika ändamål, som i Järlefallsdammen, är av naturliga skäl de äldsta spåren skadade och överlagrade av senare tiders aktiviteter. I detta fall är de enda synliga spåren efter järntillverkning hyttslag av äldre typ.

På platsen, RAÅ 91, upptas i skattelängder åren: 1539 "Ygxehytta", 1550 Bondby hytta och år 1609 omnämns platsen som Järleby hytta. Att hyttområdet benämns med olika namn kan förklaras med: att den haft olika ägare vid olika tidpunkter, att hyttan haft flera olika delägare alternativt att två masugnar funnits samtidigt. Hyttområden kända från år 1539 brukar anses vara medeltida på grundval av ortnamnsanalyser, arkeologiska undersökningar och naturvetenskapliga dateringsmetoder. I skogarna nordöst om Järle finns flera utmarkshyttor, en äldre placering som vartefter överges för hyttor placerade i inägorna. I Järlehyttbäcken, som är ett tillflöde till Järleån, finns Järlehyttan (1487). Att det inom en by kunde finnas flera hyttor är känt från såväl Noraskog som andra bergslag. Från mitten av 1500-talet fanns vid Järlefallsdammen även hammaranläggningar.

SPRÅK – VAD AVSES MED ORDET DAMM?

Substantivet *damm* hör samman med verbet *dämma*, *avdämma*. Att dämma innebär att via en damm kvarhålla vatten. Det rum, den yta, som det kvarhållna och avstängda vattnet upptar är en damm. Dammen och dammvallen/-muren/-banken är en och samma sak. Ingen damm utan av människor byggda delar i anläggningen. Med benämningen damm avses sålunda i svenskt språkbruk normalt både funktion och konstruktion (jfr Svenska Akademiens ordböcker).

I MKB:n rörande Järlefallsdammen argumenteras till skillnad från rådande språkbruk för att damm lika gärna kan förstås som dammvall, att damm och dammvall ska behandlas som separata entiteter. Denna språkliga anomali verkar ha tillkommit för att kunna argumentera för att det kvarhållna vattnet alls inte behöver höra samman med dammvallen. Vad gäller *kontrasten* mellan stilla och rinnande vatten är det misstag att tro att den i sig är ett "kärnvärde". "Kärnvärden" är visserligen i sig ett oklart begrepp, men vi tolkar det här som – viktiga förklarande delar i berättelsen om en plats eller anläggning. I detta fall är det *vatten som fördämts, kvarhållits och uppsamlats* som skulle vara ett "kärnvärde", inte kontrasten i sig. Kontrasten är det visuella uttrycket för det kontrollerade vatten som är den avgörande faktorn för placeringen av anläggningarna. Finns ingen dammvall, finns inget kontrollerat vatten och därmed ingen damm.

Resonemanget har ytterligare nivåer. Syftet har givetvis inte endast varit att kontrollera vattnet för att man kunde. I fallet bergshantering har syftet varit att kontrollera vattnet för att utvinna

E B) CT
MSD

dess kraft direkt via ett vattenhjul. Det finns och har funnits andra typer av dammar, som branddammar, bevattningsdammar och viltvatten, vilka anlagts i helt andra syften.

I MKB:n (s. 42) framförs kritik mot kommunen för att den i översiktsplaneringen inte förklarat om den med vikten av att bibehålla dammen avsett anläggningens *funktion* (målkonflikt uppstår) eller de *fysiska konstruktioner* som dammen utgör (ingen målkonflikt uppstår). Detta verifierar försöket till användningen av ordet damm på ett sätt som hittills inte varit det brukliga i Sverige. När länsstyrelse och kommun tidigare uttalat sig om vikten av att bibehålla dammen har de inte separerat funktionen från de fysiska konstruktionerna. Det har sannolikt varken uppfattats som gängse språkbruk eller som rimligt.

I beslutet om naturreservat 1976 står att "Järlefallsdammen med den gamla landsvägsbron skall behållas i befintligt skick." Det redogörs vidare för behovet av kontinuerliga reparationer, vilket styrker att dammen uppfattats som en fysisk konstruktion. Men de som gjorde reservatsbeslutet uppfattade dammen *även* som en funktion – att dämna upp vatten. I reservatsbeslutet framhålls den "tidigare järnhanteringens nyttjande av vattenkraft". Detta styrker att det varit kraften i det samlade vattnet som avsetts, och att en övergiven dammvall inte fanns på näthinnan. Vid tidpunkten för reservatsbeslutet var dammen en vattenförande damm och inte enbart en dammkonstruktion, precis som ännu idag. Stycket avslutas med "Skötseln av dammen med reglering av vattenståndet åligger kvarnägaren." Att beslutsfattarna 1976 hade en damm med vatten i för ögonen torde därmed vara klargjort.

Vidare torde kritiken mot kommunens användning av begreppet "bibehålla dammen" bygga på förutsättningen att om funktion kan separeras från konstruktion, så måste även det motsatta vara möjligt. Det skulle innebära att det finns ett val att behålla funktion men inte konstruktion. Detta får anses vara fysiskt omöjligt. Argumentationen torde därmed falla på eget grepp.

De allra flesta hyttområden är idag både övergivna och ruinerade. Detta gäller även dammarna, som när underhållet upphört efterhand kommit att eroderas av vattnet och den dämmande funktionen upphört. Dessa övergivna lämningar har registrerats som dammvallar och är att betrakta som fasta fornlämningar.

MILJÖKONSEKVENSBESKRIVNING OCH ANSÖKAN

Det framgår inte på vilket sätt kulturhistorisk kompetens ingått i framtagandet av rapporten, detta till skillnad från MKB:n 2010 i vilken togs nödvändig hänsyn till den befintliga kulturmiljön. Föreliggande MKB kan inte ses som ett försök att neutralt bedöma konsekvenserna för olika intressen. Den är istället en partsinlaga för de naturvårdande intressena. Detta framgår tydligt redan i MKB:ns sammanfattning där de positiva konsekvenserna, även för kulturmiljön, beskrivs som säkra. De negativa konsekvenserna däremot beskrivs som mer osäkra, även för kulturmiljön.

Om man ändå väljer att bortse från värderingen av om utrivningen kan genomföras eller inte kan konstateras att beskrivningen av påverkan på kulturmiljön inte är så heltäckande som kan förväntas av en MKB. Inte heller gör någon ansats att klargöra fornlämningssituationen eller hantera de processer som följer av kulturmiljölagen (1988:950). Bedömningen som görs i MKB:n är istället att "inga andra rester av tidigare verksamheter påverkas." En konsult som

saknar kulturhistorisk inriktning är naturligtvis inte bekant med denna typ av frågor och kan inte bedöma att risken att fast fornlämning berörs är överhängande i ett fall som detta.

Lägga till årsring

I MKB:n antyds en önskan att återgå till det vilda (s.39) och svårigheter med detta redovisas. Kanske är detta ändå något av de utsagda drivkrafterna bakom naturvårdens önskan att riva ut dammen och motståndet mot att söka efter lösningar där natur- och kulturmiljö samsas. Ur läns museets historiska perspektiv handlar ärendet om viljan att lägga till årsringar utan att förstöra eller utplåna de tidigare. I Järlefallsdammen har funnits först en hytta, därefter hamrar och en kvarn, som senast använts för småskalig elproduktion. Att utveckla en anläggning som förenklar fiskvandring och ökar den biologiska mångfalden, och som tar hänsyn till de tidigare årsringarna, vore t.o.m. attraktivt. Det skulle bidra till förståelsen av relationen mellan natur och människa, och då även ur ett historiskt perspektiv. Omsorgen om fisken är inget nytt för vår tid. Människor har länge förstått att vill man äta fisk måste den få reproducera sig.

Örebro läns museum har informerats om att Nora kommun på eget initiativ tagit fram ett par alternativ till Naturvårdsverkets förslag. Båda alternativen förefaller innebära minimala ingrepp i kulturmiljön, i synnerhet i relation till Naturvårdsverkets förslag. Ingrepp i fast fornlämning torde dessutom kunna minimeras vid val av något av dessa alternativ. Detta skulle i sin tur innebära att en sannolikt avsevärd kostnad kan undvikas. Att infoga en fiskväg av modernt snitt, utan större ingrepp i kulturmiljön eller specifikt i fast fornlämning, är att utveckla föreställningen att natur och kultur kan samsas.

Kulturvärden kontra naturvärden

I föreliggande MKB argumenteras **inte** för att naturvärdena är större och viktigare än kulturmiljövärdena, och därmed att det ursprungliga reservatsbeslutet varit felaktigt. Istället handlar MKB:n om att det är oväsentligt att det dämnda och kontrollerade vattnet försvinner. Det ska räcka med att det finns en kontrast mellan stilla och rinnande vatten *i närheten* och att det fortfarande rinner förbi vatten.

I MKB:n förs vidare fram att kvarnen ska bli kvar, och tas omhand t.o.m. bättre än tidigare. Detta förefaller användas som ett argument för att kulturmiljövärdena värnas. Det föreslås t.o.m. att kvarnen ska drivas från det allmänna elnätet, vilket inte bara är långsökt utan också okunnigt. En kvarnbyggnad som inte används, därför att den direkta vattenkraften som ska driva den demonterats, är inte längre en aktiv komponent i berättelsen om bergsbruket. Kontinuiteten skadas. En kvarn i bruk i detta läge var ett lysande sätt att illustrera vattenkraftens betydelse även för bergsbruket. En kvarn som inte är i bruk är bara en tidigare kvarn även om mekaniken finns kvar och kan drivas av det allmänna elnätet. Att försöka antyda att detta skulle kunna kompensera för den borttagna dammen är önsketänkande. Detsamma gäller försäkringarna att det enkelt ska gå att föreställa sig hur vattnet kontrollerats genom bibehållande av vissa fysiska beståndsdelar. Om människor intresserade av kulturmiljö skulle få välja mellan att titta på dammen i nuvarande skick respektive resterna av dammen – vem skulle inte välja dammen?

I MKB:n redogörs för länsstyrelsens bedömning av påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljön. Därefter görs bedömningen att "Den planerade åtgärden innebär att den dämmande funktionen i stort sett försvinner." (s. 19) samt att "Den planerade verksamheten

medför dels att den uppdamda vattenytan sjunker, och dels att den direkta vattenkontakten mellan dammen och forsen försvinner." (s. 35). Detta leder till den sammanfattande bedömningen "att planerade åtgärder med viss sannolikhet leder till övervägande, negativa konsekvenser för kulturmiljövärden, men även att vissa positiva effekter kan uppstå. Dammens dämmande funktion förändras kraftigt, ..." (s. 37).

Att kulturhistorisk kompetens saknats i arbetet med MKB:n blir tydligt när MKB:n trots beskrivning av dessa övervägande negativa konsekvenser ändå landar i att "Den planerade verksamheten bedöms inte inverka på platsens roll eller betydelse för historien om Bergslagens järnhantering." Och " (...) planerad gestaltning ger ändå möjlighet till en god förståelse för platsens historiska verksamheter." Detta eftersom "Planerad verksamhet har utformats för i största möjligaste mån ta hänsyn till kulturmiljön. Anläggningens utformning, utseende och gestaltning efter genomförda åtgärder bedöms fortsatt möjliggöra en god förståelse av hur bruket av vattnet gått till." I Naturvårdsverkets ansökan följs bedömningarna i MKB:n.

Kostnader

I MKB:n lyfts kostnadsaspekter fram och det talas om miljontals kronor, men det är omöjligt att bedöma kostnadernas vikt i relation till kulturmiljövärdena.

När utrivningsprocessen inleddes var ett av argumenten att Naturvårdsverket inte ville lägga resurser på tillåtlighetsprövning av vattenkraften. Därefter har klargjorts att urminnes hävd ska gälla för platser som Järlefallsdammen. Ges tillåtlighet enligt ansökan kommer ägaren undan kostnader som förutsetts i reservatsbeslutet – underhåll av damm och kontinuerlig vattenreglering, men även kostnaden för en ny bättre fiskväg som kräver skötsel.

Det går inte heller att göra jämförelser mellan olika kostnadsalternativ eftersom de oundvikliga kulturmiljövårdande och arkeologiska kostnaderna inte vägts in (se vidare nedan).

Kompensationsåtgärder

Vi konstaterar att det inte finns stöd i lag för kompensationsåtgärder rörande kulturmiljö. Positiva effekter för naturvärden kan inte kompensera för negativa på kulturmiljövärden. Informationsinsatser rörande kulturmiljön kan inte kompensera för en utriven damm.

RESERVATSBILDNINGEN 1976

Det är svårt att förstå och än mindre att acceptera att staten genom Naturvårdsverket 44 år efter reservatsbeslutet vill riva ut dammen. Syftet med hela reservatsbildningen var explicit tudelat, dvs. såväl natur- som kulturhistoriska värden. Vid denna tidpunkt var det naturreservatsinstrumentet som fick användas för att skydda kulturmiljöer, dvs. områden och inte enbart byggnader eller lämningar.

Saxat ut beslutet 1976-03-19, Grund för beslutet. Läns museets understrykningar.

"Inom reservatet finns många kulturhistoriskt intressanta lämningar från den tidigare järnhanteringen, vilken under flera hundra år satt sin prägel på markutnyttjande och bebyggelse.

Järleås dalgång har sedan början av 1960-talet varit ett välkänt och med tiden alltmer frekventerat utflyktsmål för naturintresserade. Genom den lokala hembygdsföreningens försorg och på senare år också genom beredskapsarbeten i länsstyrelsens regi har omfattande åtgärder vidtagits för att vägleda besökarna samt för att motverka odlingslandskapets igenväxning.

Syftet med reservatet är att, för kännedomen om landets natur, skydda och vårda en lövskogsdominerad älvdal där älven till stor del har kvar sitt naturliga lopp med bl a betydande forssträckor, men där också den tidigare järnhanteringens nyttjande av vattenkraft och odlingsbara marker satt sin prägel på landskapet. Syftet är också att genom lämpliga åtgärder underlätta för allmänheten att besöka reservatet och uppleva dess natur- och kulturhistoriska värden."

Enligt reservatsföreskrifterna gäller förbud mot att "gräva, schakta, fylla eller dämna så att åns topografi, bottenmaterial eller vattenföring påverkas." Det är också förbjudet att anlägga nya vägar förutom vad som framgår av fastställd skötselplan. Detsamma gäller avverkning/fällning av träd. Det är inte lätt att se hur detta kan vara förenligt med den i MKB:n beskrivna *naturlika strömsträcka* som ska skapas genom omfattande insatser i form av schaktning och utläggning av massor. Syftet är att "efterlikna en naturlig sträcka". Den nuvarande natur- och kulturmiljön har formats i symbios i hundratals år och vad som är "naturligt" torde inte vara helt enkelt att avgöra. Detta verkar heller inte ha varit viktigt i arbetet med MKB:n eftersom där förefaller föreslås åtgärder som går längre än vad t.o.m. naturen själv bistått den vandrande fisken med?

I Skötselplanen hanteras vidare hävden av kulturlandskapet (2.2.1). I 2.2.6 regleras dispositionen av byggnader och anläggningar bl.a. 2.2.6.3 nu av utrivning berörd damm.

Tidigare har redogjorts för hur "behållas i befintligt skick" i reservatsbeslutet bör tolkas.

FORNLÄMNINGARNA I JÄRLEFALLSDAMMEN

Även frågan om vad som är fast fornlämning behöver ges en ny belysning. I kulturmiljölagen (KML 1988:950), 2 kap. Fornminnen, 1 § regleras vad som ska anses vara fast fornlämning.

Fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna:

5. lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång,

7. färdvägar och broar, hamnanläggningar, vårdkasar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdsel samt gränsmärken och labyrinter,

Dammen är dels fundament för en stenvalvsbro som övergår i tre brofästen med trädäck som utgör vägbana. Endast stenvalvsbrodelen är fast fornlämning, men även brofästena torde kunna vara fasta fornlämningar. Detta behöver tas upp till förnyad prövning.

Samma gäller för dammen och detta eftersom elkraftproduktionen i kvarnen upphört. Dammen är utan tvivel tillkommen under *forna tider* och den hör samman med *äldre tiders bruk*, dvs. direkt kraftöverföring till masugn/hammare/kvarn. Frågan är om den är *varaktigt övergiven* ännu? Dammen samlar fortfarande vatten, men funktionen att försörja en hytta, hammare, kvarn

E CT
B)

eller elverk med vattenkraft har upphört. Oavsett vilket – så snart skötseln av dammen upphör torde dammen oundvikligen bli att betrakta som vara varaktigt övergiven. Det krävs då tillstånd till utrivning enligt KML.

Under vatten och under mark finns med stor sannolikhet konstruktioner efter hytt- och hammarverksamheten vilka är att betrakta som fornlämningar enligt KML. I dammen finns sediment som innehåller kunskap om platsens nyttjande och datering. Arkeologiska undersökningar kommer att behöva genomföras dels för att konstatera vad som finns, dels som underlag för beslut om arkeologiska undersökningar i syfte att ta bort lämningar alternativt klara ut vilka åtgärder som krävs för fortsatt bevarande.

STATLIGT BYGGNADSMINNE, KULTURRESERVAT

Noraskogs hembygdsförening har tidigare väckt frågan om byggnadsminnesförklaring hos Riksantikvarieämbetet. Örebro läns museum har valt att yttra sig i frågan.

Riksantikvarieämbetet har avslagit begäran. Länsmuseum uppfattar det som att Riksantikvarieämbetet (och senare även länsstyrelsen) inte satt sig in i argumentationen. Det är inte den enskilda kvarnen i sig som är byggnadsminnesvärd (jfr ovan). Motiven för att göra platsen till statligt byggnadsminne utgår från miljön vid Järlefallsdammen med såväl kvarn som spår av andra och äldre verksamheter inkl. stadsbildning. En kuriositet är att stadsrättigheterna för Järle aldrig dragits in av staten. De olika spåren i området Järlefallsdammen utgör *tillsammans* ett uttryck för hur stat, enskilda och naturtillgångar format Sverige.

Vilka benämningar som används styr hur vi tänker. Att benämna området Järle *kvarn* riskerar att skapa förvirring kring vad som är den centrala kulturhistoriska berättelsen och att enbart ta fasta på den senaste/näst senaste årsringen. I reservatsbeslutet och i detta yttrande används namnet Järlefallsdammen.

Örebro läns museum vidhåller att området vid Järlefallsdammen, med spår av bergsbruk och kvarn samt Järle stad, är en plats med goda förutsättningar att berätta om Bergslagen, järnet och den svenska statens gemensamma historia. Platsen behöver ges ett relevant och kulturhistoriskt grundat skydd när naturreservatsinstrumentet visat sig överksamt. Detta framgår tydligt när i MKB:n redogörs för att en målsättning är avsluta reglering, skötsel och hantering av luckor samt minimera behovet av manuella underhålls- och skyddsåtgärder. Detta blir visserligen *konsekvensen* om åtgärden får tillåtlighet, men att det kan vara en målsättning för Naturvårdsverket är svårt att förstå. Detta eftersom målsättningen får sägas strida mot de reservatsbestämmelser inklusive skötselplan som myndigheten ska följa.

Enligt 7 kap 9 § Miljöbalken (1998:808) kan en länsstyrelse eller en kommun besluta om att ett område ska skyddas och förvaltas som kulturreservat. Kulturreservaten ägs normalt av andra än staten och ägaren kan få intrångsersättning. Det finns dock exempel på statliga ägare, som Sandvikens fiskeläge i Västernorrland, som ägs av Statens fastighetsverk. Möjligheten att skydda Järlefallsdammen som kulturreservat bör utredas.

ETT HISTORISKT LANDSKAPSPERSPEKTIV

Järlefallsdammen ligger vid porten till Noraskogs bergslag och på gränsen mellan Nora och Linde bergslag. Järlefallsdammen ingår i Nora socken, som var en del i den medeltida socknen Noraskog, som var samma sak som Noraskogs bergslag. Under 1600-talet delades Noraskog in i fem mindre socknar.

I området Noraskogs bergslag har landskapet påverkats av betesdrift ända in i de inre norra delarna sedan århundradena före Kristus. Från 1000-talet efter Kristus finns där även spår av odling. Från 1200-talets andra hälft har det funnits ett 40-50-tal byar med hyttor. År 1340 utfärdade kung Magnus Eriksson privilegiebrev för Västra berget i Närke som troligen avsåg ett område i Noraskog. Det är det äldsta bevarade i Sverige. I brevet regleras hur bergsbruket ska bedrivas och styras och vilka förmåner utövarna skulle åtnjuta. Från alla tider är sammantaget fler än 80 hyttor kända samt 18 hammare och närmare 600 gruvor. Människans påverkan på djur och växtlighet har varit omfattande i närmare ett årtusende. Detta är inte vild och opåverkad natur.

Hyttorna är bättre eller sämre bevarade, är svårare eller enklare att besöka och deras pedagogiska värden växlar. De allra flesta hyttorna är ruiner och de är överväxta, överodlade, överlagrade av andra verksamheter eller helt enkelt borttagna. Platser tillgängliga för en bred allmänhet är få. Detta gäller inte minst om man tar i beaktande att i Noraskog så har funnits fler än 80 hyttområden.

För att kunna avgöra vilka lämningar efter bergshantering som kan omvandlas utifrån naturvårdens behov och på vilket sätt, i vilken omfattning, skulle en analys behövt göras av alla hyttor, hamrar och andra till bergsbruket anknutna lämningar, platser och miljöer inom Noraskogs bergslag. Hyttorna har dessutom olika förutsättningar att ge perspektiv på historien – ekonomiskt, socialt och tekniskt. I avsaknad av ett sådant underlag är läns museets bedömning trots allt den samma som vid inrättandet av naturreservatet 1976 – Järlefallsdammen är ett av de viktigaste hyttområdena. Inom naturvården används gärna begreppet ekosystem. Det en utrivning av Järlefallsdammen handlar om är att skada ett kulturhistoriskt "ekosystem".

Järlefallsdammen är sålunda en komponent i ett större kulturhistoriskt sammanhang, bergsbruket, som skadas allvarligt om funktionen kraftöverföring upphör denna plats. Andra komponenter i detta "ekosystem" är Nora (stadsprivilegier 1643) som omtalas första gången 1336 och var troligen en marknadsplats långt innan stadsprivilegierna. Järnvägen mellan Pershyttan och Ervalla är den äldsta normalspåriga i Sverige (1856) och stationshuset i Järle är det äldsta i Sverige (1854, 6 km syd om Järlefallsdammen). I Pershyttan finns en i stora delar bevarad bergsmansby. I Striberg finns gruvfält. På många platser finns bergsmansgårdar och herrgårdar.

Hytt- och hammarområdet Järlefallsdammen

Järlefallsdammen ligger i den södra delen av Noraskog, på gränsen mot slättbygden. Den tidigast uppodlade delen av Noraskog, under sen järnålder – tidig medeltid, finns i företrädesvis denna den sydöstra delen av Noraskog. Historiska uppgifter från 1300- och 1400-tal rörande gårdar samt ortnamnen runt Norasjön och bygden utmed Järleån, talar för detta. Gravav förhistorisk typ har inte registrerats, men i alla fall under tidig kristen tid torde uppodlingen ha inletts. Här

2
CT
140

fanns tillgång till vatten, malm och skog, men även till människor och till ett överskott från jordbruket för att försörja dessa specialister med förnödenheter och nödvändiga dragdjur. Bergsbruket kan ha etablerats i denna del av Noraskog under den tidiga medeltiden för att från högmedeltiden spridas till de inre delarna av denna bergslag.

Det som gör att just platsen Järlefallsdammen står ut i relation till vad som är översiktligt känt om övriga hytt- och hammarplatser är, förutom dammen och den direkta vattenkraftöverföringen, stadsprivilegierna. Att förlägga en ny stad till just Järle var ett strategiskt drag eftersom Järle ligger på gränsen mot Linde bergslag och skulle ha betjänat båda bergslagen. Platsen har höga pedagogiska värden. Den är lättillgänglig för besökare och även om hytt- och hammarområdet inte innehåller tydliga lämningar är det enkelt att förklara och förstå vilken central betydelse kraftöverföringen hade för valet av plats.

YRKANDE

Med hänvisning till ovanstående yrkar Stiftelsen Örebro läns museum att Mark- och miljödomstolen avslår ansökan. I andra hand yrkas att Mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan.

Beslut i detta ärende har fattats av landsantikvarie och länsmuseumchef Birgitta Johansen efter föredragning av byggnadsantikvarie Charlott Torgén. Vid föredragningen har enhetschef Lars Petersson och enhetschef Marcus Drotz deltagit.

Örebro den 15 juni

Birgitta Johansen

Charlott Torgén

Kopia

Länsstyrelsen i Örebro län

Sveriges hembygdsförbund

Örebro läns hembygdsförbund

Svenska industriminnesföreningen

Riksantikvarieämbetet

Nora kommun